

NANCY SCHEPER-HUGHES

Το παγκόσμιο εμπόριο ανθρώπινων οργάνων

Η επείγουσα ανάγκη για νέους διεθνείς κανόνες ηθικής σχετικά με τη μεταμόσχευση ανθρώπινων οργάνων, υπό το πρίσμα αναφορών για κακοποιήσεις σωμάτων που ανήκουν σε κάποια από τα κοινωνικά μειονεκτούντα μέλη της κοινωνίας, συγκέντρωσε το Σεπτέμβριο του 1995, στο Μπελάτζιο της Ιταλίας, μια μικρή ομάδα από χειρουργούς μεταμοσχεύσεων, ειδικούς στην προμήθεια οργάνων, κοινωνικούς επιστήμονες και ακτιβιστές των ανθρώπινων δικαιωμάτων, σε μια συνάντηση που οργανώθηκε από τον κοινωνικό ιστορικό David Rothman. Αυτή η ομάδα, η Ειδική Ομάδα του Μπελάτζιο για τις Μεταμοσχεύσεις Οργάνων, τη Σωματική Ακεραιότητα και το Διεθνές Εμπόριο Οργάνων, της οποίας είμαι μέλος, εξετάζει τις ηθικές, κοινωνικές και ιατρικές επιπτώσεις της εμπορευματοποίησης των ανθρώπινων οργάνων και τις καταγγελίες για παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων όσον αφορά την προμήθεια και τη διανομή οργάνων με σκοπό τον εφοδιασμό μιας συνεχώς διευρυνόμενης παγκόσμιας αγοράς.

Στην κορυφή της ημερήσιας διάταξης είναι οι καταγγελίες για χρήση οργάνων από εκτελεσθέντες φυλακισμένους στην Κίνα και σε άλλες χώρες της Ασίας και της Νότιας Αμερικής σε εμπορικές συναλλαγές σχετικές με τις μεταμοσχεύσεις, το συνεχιζόμενο εμπόριο οργάνων στην Ινδία παρά τους νέους νόμους που κηρύσσουν παράνομη αυτή την πρακτική στις περισσότερες περιοχές της χώρας, και η αναζήτηση της αλήθειας, εάν υπάρχει, πίσω από τις φήμες σε ολόκληρο τον κόσμο για κλοπές πτωμάτων, απαγωγές παιδιών και ακρωτηριασμούς σωμάτων με σκοπό τον εφοδιασμό της μεταμοσχευτικής χειρουργικής με όργανα. [...]

Η Ινδία είναι πάντα ένα κύριο πεδίο έντονου εγχώριου και διεθνούς εμπορίου νεφρών, αγορασμένων από ζωντανούς δότες. Παρά τις ιατρικές και φιλοσοφικές διαμάχες σχετικά με την πώληση νεφρών (βλ. Daar, 1989, 1990, 1992α, β· Reddy, 1990· Evans, 1989· Richards κ.ά., 1998) και τις ιατρικές μελέτες ως προς την τελική έκβαση που δείχνουν υψηλό δείκτη θνησιμότητας στους αλλοδαπούς λήπτες αγορασμένων νεφρών από την Ινδία (βλ. Saalahudeen κ.ά., 1990), δεν έχουν γίνει

μεταγενέστερες μελέτες που να τεκμηριώνουν τις μακροπρόθεσμες ιατρικές και κοινωνικές επιπτώσεις της πώλησης νεφρών στους πωλητές, στις οικογένειές τους ή στις κοινότητές τους. Στη Βραζιλία συνεχίζονται οι κατηγορίες για απαγωγές παιδιών, κλοπές νεφρών και εμπόριο οργάνων και άλλων ιστών και τμημάτων του σώματος, παρά τη θέσπιση ενός νόμου για την καθολική δωρεά οργάνων, το 1997, που σκοπό είχε να εξαλείψει τις φήμες και να εμποδίσει την ανάπτυξη μιας παράνομης αγοράς ανθρώπινων οργάνων. Στη Νότια Αφρική, η ριζική αναδιοργάνωση της δημόσιας περίθαλψης από τη νεαρή δημοκρατία και η διοχέτευση κρατικών πόρων στην πρωτοβάθμια περίθαλψη έχουν μετατοπίσει το διαχωρισμό τμημάτων και τη μεταμοσχευτική χειρουργική προς τον ιδιωτικό τομέα, με όλες τις αναμενόμενες αρνητικές επιπτώσεις ως προς την κοινωνική ισότητα. Ταυτόχρονα, στην επίσημη Επιτροπή για την Αλήθεια και τη Συμφιλίωση της Νότιας Αφρικής έχουν φτάσει καταγγελίες για ακραίες ιατρικές παραβιάσεις, και ειδικά για παράνομη περισυλλογή οργάνων στα νεκροτομεία της αστυνομίας κατά τη διάρκεια και μετά τα χρόνια του apartheid. Τέλος, μια παράλληλη έρευνα έχουν ξεκινήσει η Sheila Rothman (1998) και μια μικρή ομάδα φοιτητών ιατρικής στην πόλη της Νέας Υόρκης. Τα προκαταρκτικά ευρήματά τους υποδεικνύουν ότι υπάρχουν εμπόδια στην επιτυχή προ-εξέταση Αφροαμερικανών, Λατίνων καθώς και όλων των γυναικών ως υποψηφίων για μεταμόσχευση οργάνων.

Η πρώτη αναφορά της Ειδικής Ομάδας του Μπελάτζιο (Rothman κ.ά., 1997) συνιστούσε τη δημιουργία μιας διεθνούς επιτροπής για την επιτήρηση της δωρεάς ανθρώπινων οργάνων, η οποία θα ερευνούσε από χώρα σε χώρα τις καταγγελίες για παραβιάσεις και θα χρησίμευε σαν ένα γραφείο διαλεύκανσης των πληροφοριών σχετικά με τις πρακτικές της δωρεάς οργάνων. Ως πρώτο βήμα σε αυτή την κατεύθυνση, ο Lawrence Cohen, ο David Rothman κι εγώ έχουμε εγκαινιάσει ένα νέο πρόγραμμα διάρκειας τριών ετών με τίτλο «Ιατρική, Αγορές και Έλεγχος των Σωμάτων και των Οργάνων», το οποίο υποστηρίζεται από το Open Society Institute και έχει έδρα το Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας στο Μπέρκλεϊ και την Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Κολούμπια στη Νέα Υόρκη. Το πρόγραμμα θα διερευνήσει, θα τεκμηριώσει, θα δημοσιοποιήσει και θα παρακολουθήσει (με τη βοήθεια των ακτιβιστών των ανθρώπινων δικαιωμάτων απ' όλο τον κόσμο και των εγχώριων εθνογράφων και φοιτητών ιατρικής) τις παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων στην προμήθεια και τη διανομή των ανθρώπινων οργάνων. Την περίοδο 1999-2000 ελπίζουμε να προσθέσουμε μερικές περιοχές από την Ανατολική Ευρώπη, τη Μέση Ανατολή, τη Νοτιοανατολική Ασία και τη Λατινική Αμερική στη συνεχιζόμενη, συλλογική έρευνά μας. [...]

Ανθρωπολόγοι στον Άρη

[...] Θα υποστηρίξω ότι η μεταμοσχευτική χειρουργική, όπως ασκείται σήμερα σε πολλές περιοχές του πλανήτη, είναι ένα μείγμα αλτρουισμού και εμπορίου, επιστήμης και μαγείας, δωρεάς, συναλλαγής και κλοπής, επιλογής και εξαναγκασμού. Η μεταμοσχευτική χειρουργική έχει επανορίσει το εννοιολογικό πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στον εαυτό και τον άλλο, ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία και ανάμεσα στα «τρία σώματα» – το υπαρξιακό βιούμενο σώμα-εαυτός, το κοινωνικό, αναπαραστασιακό σώμα και το πολιτικό σώμα (βλ. Schepher-Hughes και Lock, 1987). Τέλος, έχει επανορίσει τα πραγματικό/μη πραγματικό, ορατό/αόρατο, ζωή/θάνατος, σώμα/ανθρώπινο πτώμα, πρόσωπο/απρόσωπο και φήμη/μυθοπλασία/γεγονός. Σε όλους αυτούς τους ριζικούς μετασχηματισμούς, η ανθρωπολογία έχει μάλλον παραμείνει σιωπηλή και αυτές οι υψηλού διακυβεύματος διαμάχες έχουν διεξαχθεί ανάμεσα σε χειρουργούς, επιστήμονες της βιοηθικής, διεθνολόγους και οικονομολόγους. Κάπου κάπου παρεμβαίνουν και ανθρωπολόγοι για να μεταφράσουν ή να διορθώσουν τους κυρίαρχους ιατρικούς και βιοηθικούς λόγους για τη μεταμοσχευτική πρακτική, καθώς αυτοί συγκρούονται με εναλλακτικές αντιλήψεις για το σώμα και το θάνατο. [...]

Εκείνο όμως που ίσως απαιτείται από την ανθρωπολογία είναι κάτι πιο κοντά στο ριζοσπαστικό μανιφέστο της Donna Haraway (1985) για τα σάιμποργκ σώματα και τους σάιμποργκ εαυτούς, στους οποίους έχουμε μετατραπεί ήδη. Η ανάδυση παράξενων αγορών, το πλεόνασμα του κεφαλαίου, τα «πλεονάζοντα σώματα» και τα εφεδρικά μέρη σωμάτων έχουν δημιουργήσει μια παγκόσμια αγορά σωμάτων, η οποία υπόσχεται σε επιλεγμένα άτομα με λογικά οικονομικά μέσα, που ζουν σχεδόν σε ολόκληρο τον κόσμο – από τη λεκάνη του Αμαζονίου¹ μέχρι τις ερήμους του Ομάν–, μια εκπληκτική διεύρυνση εκείνου που ο Giorgio Agamben (1998) ονομάζει *bio* [bios] – τη ζώδη, γυμνή ζωή, τη στοιχειώδη μορφή ζωής του είδους.² Μπροστά σε αυτό το δίλημμα της ύστερης νεωτερικότητας –αυτό το συγκεκριμένο «τέλος του σώματος»–, το καθήκον της ανθρωπολογίας είναι σχετικά απλό: να ενεργοποιήσει τη ριζοσπαστική επιστημολογική επαγγελία του κλάδου μας και τη δέσμευσή μας στην πρωτοκαθεδρία της ηθικής (Schepher-Hughes, 1994). Αυτό που ακολουθεί είναι ένα εθνογραφικό και αναστοχαστικό δοκίμιο για τις μεταμορφώσεις του σώματος και του κράτους σε συνθήκες νεοφιλελεύθερης οικονομικής παγκοσμιοποίησης.

Η παγκόσμια οικονομία και η εμπορευματοποίηση του σώματος

Πρόσφατα, ο George Soros (1998α, β) ανέλυσε μερικές από τις ατέλειες της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, και ειδικά τη διάβρωση των κοινωνικών αξιών και της κοινωνικής συνοχής μπροστά στην αυξανόμενη κυριαρχία των αντι-κοινωνικών αξιών της αγοράς. Το πρόβλημα είναι ότι οι αγορές εκ φύσεως δεν κάνουν διακρίσεις και έχουν την τάση να αναγάγουν τα πάντα –συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπινων όντων, της εργασίας τους και της αναπαραγωγικής τους ικανότητας– σε εμπόρευμα. Όπως έχει σημειώσει ο Arjun Appadurai (1986), δεν υπάρχει τίποτε αμετάβλητο, σταθερό ή ιερό και απαραβίαστο όσον αφορά την «υποψηφισότητα για εμπόρευμα» των πραγμάτων. Δεν υπάρχει πιο δραματικό παράδειγμα γι' αυτό από τις σημερινές αγορές ανθρώπινων οργάνων και ιστών με σκοπό την κάλυψη των αναγκών μιας ιατρικής επιχείρησης που διέπεται από την προσφορά και τη ζήτηση. Η γρήγορη μεταφορά της τεχνολογίας της μεταμόσχευσης οργάνων σε χώρες της Ανατολής (Κίνα, Ταϊβάν και Ινδία) και του Νότου (ειδικά στην Αργεντινή, στη Χιλή και τη Βραζιλία) οδήγησε σε μια παγκόσμια έλλειψη βιώσιμων οργάνων, η οποία με τη σειρά της εγκαίνιασε μια μετακίνηση άρρωστων σωμάτων προς τη μία κατεύθυνση και υγιών οργάνων –που μεταφέρονται με τις εμπορικές αερογραμμές σε συνηθισμένα αερολέξ ψυγεία για πικνίκ, τα οποία αποθηκεύονται βολικά στα τσουλάπια για τις αποσκευές πάνω από τα κεφάλια των επιβατών– προς την αντίθετη, συχνά, κατεύθυνση, δημιουργώντας έτσι ένα είδος «τελετουργικού κύκλου ανταλλαγών» σωμάτων και οργάνων. [...]

Σε γενικές γραμμές, η ροή των οργάνων ακολουθεί τους σύγχρονους δρόμους του κεφαλαίου: από το Νότο στο Βορρά, από τον Τρίτο Κόσμο στον Πρώτο, από τους φτωχούς στους πλούσιους, από τους μαύρους και τους μελαψούς στους λευκούς, από τις γυναίκες στους άνδρες. Οι θρησκευτικές απαγορεύσεις σε κάποια χώρα ή περιοχή μπορούν να ενθαρρύνουν τη δημιουργία αγορών οργάνων σε πιο κοσμικές ή πλουραλιστικές γειτονικές περιοχές. Κάτοικοι των χωρών του Κόλπου ταξιδεύουν στην Ινδία και την Ανατολική Ευρώπη για να αποκτήσουν νεφρούς, οι οποίοι σπανίζουν στις χώρες τους εξαιτίας των φονταμενταλιστικών ισλαμιστικών κηρυγμάτων που σε μερικές περιοχές επιτρέπουν τη μεταμόσχευση οργάνων (αν είναι να σωθεί μια ζωή), αλλά απορρίπτουν τη δωρεά οργάνων. Ιάπωνες ασθενείς ταξιδεύουν στη Βόρεια Αμερική για μεταμοσχεύσεις οργάνων που έχουν αποκτηθεί από εγκεφαλικά νεκρούς δότες – ένας ορισμός του θανάτου ο οποίος μόνο πρόσφατα και πολύ διστακτικά έχει γίνει αποδεκτός στην Ιαπωνία. Μέχρι σήμερα σπανίως γίνονται μεταμοσχεύσεις καρδιάς στην

Ιαπωνία, ενώ οι περισσότερες μεταμοσχεύσεις νεφρών βασίζονται σε ζώντες συγγενείς δότες (βλ. Lock, 1996, 1997, χ.χ.: Ohnuki-Tierney, 1994). [...]

Πολιτισμικές αντιλήψεις για την αξιοπρέπεια του σώματος και την κυριαρχία του κράτους θέτουν κάποιους φραγμούς στην παγκόσμια αγορά τμημάτων του σώματος, αλλά οι ιδέες αυτές έχουν αποδειχθεί εύθραυστες. Στη Δύση, οι θεολογικές και φιλοσοφικές επιφυλάξεις υποχώρησαν μάλλον εύκολα μπροστά στις απαιτήσεις της εξελιγμένης ιατρικής και βιοτεχνολογίας. Ο Donald Joralemon (1995: 335) έχει σημειώσει πικρόχολα ότι η μεταμόσχευση οργάνων φαίνεται να προστατεύεται από μια μαζική δόση πολιτισμικής άρνησης, ένα ιδεολογικό ανάλογο της κυκλοσπορίνης που αποτρέπει την απόρριψη ενός ξένου οργάνου από το σώμα. Αυτή η δόση άρνησης χρειάζεται για να ξεπεραστεί η αντίσταση του κοινωνικού σώματος μπροστά στην ξένη ιδέα της μεταμόσχευσης και στα νέα είδη σώματος και πληθυσμού που αυτή απαιτεί. Κανένας σύγχρονος πάπας (αρχίζοντας από τον Πίο ΙΒ΄) δεν έχει προβάλει κάποια ηθική αντίρρηση στις απαιτήσεις της μεταμοσχευτικής χειρουργικής. Η Καθολική Εκκλησία αποφάσισε τριάντα χρόνια πριν ότι ο ορισμός του θανάτου –σε αντίθεση με τον ορισμό της ζωής– θα πρέπει να αφεθεί στη δικαιοδοσία των γιατρών, ανοίγοντας το δρόμο για την αποδοχή του εγκεφαλικού θανάτου.

Ενώ η μεταμοσχευτική χειρουργική έχει γίνει λίγο-πολύ ρουτίνα στη βιομηχανική Δύση, μπορεί κανείς να αντιληφθεί, σε κάποιο βαθμό, πόσο θεμελιωδώς παράξενη φαίνεται η τεχνολογία παρατηρώντας τις συνέπειες της επέκτασής της σε νέους κοινωνικούς, πολιτισμικούς και οικονομικούς περιγυρους. Οπουδήποτε φτάνει η μεταμοσχευτική χειρουργική, αμφισβητεί εθιμικούς νόμους και παραδοσιακές τοπικές πρακτικές που αφορούν το σώμα, το θάνατο και τις κοινωνικές σχέσεις. Ως συνέπεια, αντιλήψεις του κοινού νου για τη σωματοποίηση, για τις σχέσεις των τμημάτων του σώματος με το σύνολο και για τη διαχείριση και τη διάθεση των νεκρών επανεπινοούνται σε ολόκληρο τον κόσμο. Τα τελευταία χρόνια δεν είναι μόνο τα χρηματιστήρια που έχουν καταρρεύσει στην περιφέρεια· το ίδιο έχει συμβεί με μακράιωνες θρησκευτικές και πολιτισμικές απαγορεύσεις.

Ο Lawrence Cohen εργάστηκε σε κωμοπόλεις διαφόρων αγροτικών περιοχών της Ινδίας κατά την τελευταία δεκαετία και σημειώνει ότι σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα η ιδέα της πώλησης ενός νεφρού για να βγει μια προίκα ευδοκίμησε και μετατράπηκε σε στρατηγική κάποιων φτωχών γονιών που προσπαθούν απεγνωσμένα να κανονίσουν έναν καλό γάμο για μια «παραπανίσια» κόρη. Πριν από μια δεκαετία, όταν οι κάτοικοι των κωμοπόλεων αυτών έμαθαν για πρώτη φορά από τις εφημερίδες για τις πωλήσεις νεφρών στη Βομβάη και το

Μαντράς, αντέδρασαν με ευνόητη ανησυχία. Σήμερα, λέει ο Cohen, ορισμένοι από τους ίδιους ανθρώπους μιλούν σε πρακτικό επίπεδο για το πότε θα είναι απαραίτητο να πουλήσουν ένα «διαθέσιμο» όργανο. [...]

Το 1996 πήρα μια συνέντευξη από μια δασκάλα στην ενδοχώρα του Περναμπούκο, η οποία είχε πειστεί να δωρίσει ένα νεφρό σε κάποιο μακρινό άρρενα συγγενή της, με αντάλλαγμα μια μικρή αποζημίωση. Παρά την πληρωμή, η Ροσάλβα επέμενε ότι είχε κάνει τη δωρεά «μέσα από την καρδιά της» και από λύπη για τον εξάδελφό της. «Επιπλέον», πρόσθεσε, «δεν θα αισθανόσουν υποχρεωμένη να δώσεις ένα όργανο από το οποίο έχεις δύο και ο άλλος δεν έχει κανένα;» Δεν είχε περάσει όμως πολύς καιρός από τότε που είχα συνοδεύσει μια μικρή πομπή προς το δημοτικό νεκροταφείο, στην ίδια κοινότητα, για την τελετουργική ταφή ενός ακρωτηριασμένου ποδιού. Τα θρησκευτικά και πολιτισμικά αισθήματα σχετικά με την ιερότητα και την ακεραιότητα του σώματος εξακολουθούσαν να είναι ισχυρά. Η άποψη της Ροσάλβα, λιγότερο από δύο δεκαετίες αργότερα, για το σώμα της ως δεξαμενής διπλών οργάνων ήταν ανησυχητική.

Ινδία: το παζάρι των οργάνων

[...] Σήμερα, λέει ο Cohen (x.x.), μόνο οι πολύ πλούσιοι μπορούν να αποκτήσουν ένα νεφρό που να μην προέρχεται από συγγενή καθώς, εκτός από το να πληρώσουν το δότη, τους μεσάζοντες και το νοσοκομείο, πρέπει να δωροδοκήσουν τα μέλη της επιτροπής εγκρίσεων. Όσο για τους πωλητές νεφρών, οι οποίοι στρατολογούνται από μεσίτες που συχνά παίρνουν τα μισά από τις εισπράξεις, σχεδόν όλοι είναι παγιδευμένοι σε κύκλους από εξοντωτικά χρέη. Το εμπόριο νεφρών, υποστηρίζει ο Cohen, είναι άλλος ένας κρίκος σε ένα σύστημα δουλοπαροικίας λόγω χρεών, το οποίο ενισχύεται από τη νεοφιλελεύθερη διαρθρωτική προσαρμογή. Οι πωλήσεις νεφρών φανερώνουν κάποιες από τις παράδοξες επιπτώσεις ενός παγκόσμιου καπιταλισμού που επιδιώκει να μετατρέψει τα πάντα σε εμπόρευμα. Και ενώ πατέρες και αδελφοί συζητούν για την πώληση των νεφρών τους για να σώσουν κόρες και αδελφές χωρίς προίκα, στην πραγματικότητα οι περισσότεροι νεφροί πουλιούνται από γυναίκες, οι οποίες προσπαθούν να σώσουν το σύζυγο – είτε κάποιον κακό που έχει βλάψει την οικογένεια με τον αλκοολισμό και την ανεργία του είτε κάποιον καλό που έχει παγιδευτεί σε έναν κύκλο χρέους. Στη βάση αυτού του γεγονότος βρίσκεται η λογική της αμοιβαιότητας ανάμεσα στα φύλα: ο σύζυγος «δίνει» το σώμα του σε δουλειές συχνά δουλικές και/ή εξα-

ντλητικές και η σύζυγος «δίνει» το σώμα της σε μια αμοιβαία σωτήρια για τη ζωή ιατρική πράξη. [...]

Κίνα: το σώμα του κράτους

Η Κίνα κατηγορείται σήμερα ότι παίρνει όργανα από εκτελεσθέντες φυλακισμένους και τα πουλάει για μεταμόσχευση σε, κυρίως ξένους, ασθενείς. Η οργάνωση Human Rights Watch/Asia (1995) και το ανεξάρτητο ίδρυμα Laogai Research Foundation έχουν τεκμηριώσει μέσα από τις υπάρχουσες στατιστικές και τις αναφορές Κινέζων πληροφοριοδοτών, κάποιοι από τους οποίους είναι γιατροί ή δεσμοφύλακες, ότι το κινεζικό κράτος αφαιρεί συστηματικά νεφρούς, κερατοειδείς χιτώνες, ηπατικούς ιστούς και καρδιακές βαλβίδες από εκτελεσθέντες φυλακισμένους. Κάποια από αυτά τα όργανα χρησιμοποιούνται ως πολιτική ανταμοιβή σε Κινέζους με καλές διασυνδέσεις, ενώ άλλα πωλούνται σε ασθενείς από το Χονγκ Κονγκ, την Ταϊβάν, τη Σιγκαπούρη και άλλες κυρίως ασιατικές χώρες, οι οποίοι πληρώνουν μέχρι και 30.000 δολάρια για ένα όργανο. Οι αρχές έχουν απορρίψει τις κατηγορίες, αλλά αρνούνται να επιτρέψουν σε ανεξάρτητους παρατηρητές να είναι παρόντες σε εκτελέσεις ή να ελέγξουν τα ιατρικά αρχεία των μεταμοσχεύσεων. Ήδη από τον Οκτώβριο του 1984, η κυβέρνηση κυκλοφόρησε μια οδηγία η οποία διακήρυξε ότι «η χρήση των πτωμάτων ή των οργάνων των εκτελεσθέντων εγκληματιών πρέπει να παραμένει αυστηρά μυστική [...] για να αποφεύγονται αρνητικές επιπτώσεις» (παρατίθεται στο Human Rights Watch/Asia, 1995: 7).

Ο Robin Monro, συγγραφέας της αναφοράς αυτής της οργάνωσης, είπε στην Ειδική Ομάδα του Μπελάτζιο ότι κάθε χρόνο λαμβάνονται όργανα περίπου από 2.000 εκτελεσμένους φυλακισμένους και, κάτι ακόμα χειρότερο, ότι ο αριθμός αυτός αυξανόταν, καθώς ο κατάλογος των εγκλημάτων που επισύρουν τη θανατική ποινή στην Κίνα έχει διευρυνθεί για να καλύψει την αυξανόμενη ζήτηση οργάνων. [...]

Βέβαια δεν υιοθετούν όλοι οι Κινέζοι πολίτες αυτή την κολεκτιβιστική ηθική, και ακτιβιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως ο Harry Wu, διευθυντής του Laogai Foundation στην Καλιφόρνια, θεωρεί την πρακτική αυτή κατάφωρη παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στη σύνοδο του 1996 στο Μπέρκλεϊ για το εμπόριο ανθρωπίνων οργάνων, ο Wu είπε:

Το 1992 πήρα συνέντευξη από μια γιατρό η οποία συμμετείχε, ως μέρος της συνήθους εργασίας της, στην αφαίρεση νεφρών από καταδικασμένους στις φυλακές. Κάποτε, είπε καταρρέοντας, είχε πάρει μέρος ακόμα και σε μια εγχείρηση, αργά τη νύχτα, στην οποία αφαιρέθηκαν δύο νεφροί από ένα ζωντανό, αναισθητοποιημένο φυλακισμένο, ο οποίος εκτελέστηκε το επόμενο πρωί με μια σφαίρα στο κεφάλι.

Σε αυτό το ανατριχιαστικό σενάριο, ο εγκεφαλικός θάνατος δεν προηγήθηκε αλλά ακολούθησε την αφαίρεση ζωτικών οργάνων του φυλακισμένου. [...]

Διλήμματα βιοηθικής

Ενώ τα μέλη της Ειδικής Ομάδας του Μπελάτζιο συμφώνησαν στο θέμα των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που συνεπάγεται η χρήση οργάνων από εκτελεσθέντες φυλακισμένους, έκριναν ότι το ζήτημα της πώλησης οργάνων είναι πιο περίπλοκο. Όσοι αντιτίθενται στην ιδέα, εκφράζουν την αγωνία τους για κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα. Όσοι εξαναγκάζονται από τις περιστάσεις να πουλήσουν ένα νεφρό, θα είναι σε γενικές γραμμές σε μια αντίστοιχη θέση να αποκτήσουν ένα μόσχευμα στο μέλλον, αν ο νεφρός που τους απομένει πάθει βλάβη; Άλλοι σημειώνουν τις αρνητικές επιπτώσεις της πώλησης οργάνων στις οικογενειακές και τις συζυγικές σχέσεις, τις σχέσεις ανάμεσα στα φύλα, καθώς και στη ζωή της κοινότητας. Κάποιοι άλλοι εκφράζουν την ανησυχία τους για την άμβλυση της ιατρικής ευαισθησίας, όπως φαίνεται στην αδιάφορη περιφρόνηση ορισμένων γιατρών για την πρωταρχική ηθική εντολή να μη βλέπουν τα σώματα που έχουν στη φροντίδα τους, συμπεριλαμβανομένων των ασθενών τους που είναι δότες.

Όσοι υποστηρίζουν μια ρυθμισμένη αγοραπωλησία οργάνων επιχειρηματολογούν ενάντια στον κοινωνικό επιστημονικό πατερναλισμό και υπέρ των δικαιωμάτων του ατόμου, της σωματικής αυτονομίας και του δικαιώματος να πουλάει κανείς τα όργανα, της ιστούς, το αίμα ή οποιοδήποτε προϊόν του σώματός του – ένα επιχείρημα που έχει πέραση σε ορισμένους κύκλους μελετητών (βλ. Daar, 1989, 1992α, β, x.x.; Kevorkian, 1992; Marshall, Thomas και Daar, 1996; Richards κ.ά., 1998). Ο Daar, υπό μία πραγματιστική οπτική γωνία, υποστηρίζει ότι η *ρύθμιση* μάλλον και όχι η *απαγόρευση* ή η ηθική καταδίκη είναι η πιο κατάλληλη απάντηση σε μια πρακτική η οποία είναι ήδη ευρύτατα διαδεδομένη σε πολλά μέρη του κόσμου. Εκείνο που χρειάζεται, υποστηρίζει, είναι η αυστηρή εποπτεία και η

υιοθέτηση μιας «χάρτας των δικαιωμάτων του δότη», η οποία θα πληροφορεί και θα προστατεύει τους δυνάμει πωλητές οργάνων.

Κάποιοι χειρουργοί μεταμοσχεύσεων από την Ειδική Ομάδα αναρωτήθηκαν γιατί οι νεφροί αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο από τα υπόλοιπα τμήματα του σώματος, τα οποία πωλούνται σε εμπορική βάση – δέρμα, κερατοειδείς χιτώνες, οστά, μυελός των οστών, καρδιακές βαλβίδες, αιμοφόρα αγγεία και αίμα. Η εξαίρεση βασίζεται (υποστηρίζουν) στη φυσική αποστροφή που νιώθουν οι μη ειδικοί στην ιδέα να ανακατεύεται κανείς με *εσωτερικά* όργανα. Επηρεασμένη από τη θέση του Daar περί «ορθολογικής επιλογής», η αναφορά της Ειδικής Ομάδας του Μπελάτζιο (Rothman κ.ά., 1997: 2741) κατέληξε ότι «η πώληση τμημάτων του σώματος είναι ήδη τόσο διαδεδομένη ώστε δεν είναι αυτονόητο το γιατί θα έπρεπε τα συμπαγή όργανα να εξαιρεθούν [από την εμπορευματοποίηση]. Σε πολλές χώρες, το αίμα, το σπέρμα και τα ωάρια πωλούνται. [...] Στη βάση τίνος επιχειρήματος μπορούν να πουλιούνται στην ελεύθερη αγορά το αίμα ή τα οστά αλλά όχι οι πτωματικοί νεφροί;»

Ωστόσο οι κοινωνικοί επιστήμονες και οι ακτιβιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που συμμετέχουν στην Ειδική Ομάδα παραμένουν βαθιά επικριτικοί απέναντι στα βιοηθικά επιχειρήματα που βασίζονται στις ευρω-αμερικανικές αντιλήψεις περί συμβολαίου και ατομικής επιλογής. Έχουν επίγνωση των κοινωνικών και οικονομικών συμφραζομένων, τα οποία κάνουν οτιδήποτε άλλο εκτός από ελεύθερη και αυτόνομη την επιλογή ενός ατόμου από μια παραγκογειτονιά της Καλκούτας ή από μια βραζιλιάνικη φαβέλα να πουλήσει το νεφρό του. Η συναίνεση είναι προβληματική όταν ο δήμιος –είτε κυριολεκτικά, στα κελιά των μελοθανάτων, είτε μεταφορικά, στο κατώφλι της πόρτας– κρυφοκοιτάζει πάνω από τον ώμο σου. Μια τιμή αγοράς για όργανα του σώματος –ακόμα και μια δίκαιη– εκμεταλλεύεται την απελπισία του φτωχού, μετατρέποντας τα βάσανά του σε ευκαιρία, όπως το διατυπώνει πολύ εύστοχα η Veena Das (κ.κ.). Και το επιχειρήμα περί ρύθμισης είναι εκτός τόπου και χρόνου στην κοινωνική και ιατρική πραγματικότητα σε πολλά μέρη του κόσμου, ειδικά στις χώρες του Δεύτερου και του Τρίτου Κόσμου. Οι ιατρικοί θεσμοί που έχουν δημιουργηθεί για να επιβλέπουν την περισυλλογή και τη διανομή των οργάνων είναι συχνά δυσλειτουργικοί, διεφθαρμένοι ή συμβιβασμένοι με τη δύναμη της αγοράς οργάνων και την ατιμωρησία των μεσιτών οργάνων.

Απαντώντας στον Daar κατά τη διάρκεια της συνόδου του Μπέρκλεϊ για το ζήτημα της ρύθμισης της αγοραπωλησίας οργάνων, η Das αντέκρουσε τη νεοφιλελεύθερη υπεράσπιση του δικαιώματος του ατόμου να πουλάει, σημειώνοντας

ότι σε όλα τα συμβόλαια υπάρχουν κάποιες εξαιρέσεις. Στην οικογενειακή, εργατική και αντιμονοπωλιακή νομοθεσία, για παράδειγμα, αποκλείεται σε γενικές γραμμές οτιδήποτε θα μπορούσε να βλάψει τις κοινωνικές σχέσεις ή τις σχέσεις μέσα στην κοινότητα. Το να ζητάει κανείς από το νόμο να διαπραγματευτεί μια δίκαιη τιμή για το νεφρό ενός ζωντανού ανθρώπου, υποστήριξε η Das, έρχεται σε αντίθεση με όλα όσα αντιπροσωπεύει η θεωρία του συμβολαίου. Όταν κάποιοι επικαλούνται έννοιες όπως η ατομική ενσυνείδητη δράση και η αυτονομία για να υπερασπιστούν το δικαίωμα στην πώληση ενός διαθέσιμου οργάνου, οι ανθρωπολόγοι θα μπορούσαν να υποστηρίξουν ότι ορισμένα ζώντα πράγματα δεν νομιμοποιούνται ως υποψήφια για εμπορευματοποίηση. Η αφαίρεση μη ανανεώσιμων οργάνων οδηγεί σε ανεπανόρθωτη προσωπική βλάβη και είναι μια πράξη στην οποία, δεδομένων των ηθικών του κανόνων, δεν θα πρέπει να ζητείται η συμμετοχή ιατρικού προσωπικού.

Ενώ για πολλούς χειρουργούς ένα όργανο είναι ένα πράγμα, ένα δαπανηρό «αντικείμενο» που έχει σχέση με την υγεία, μια κριτική ανθρωπολόγος όπως η Das πρέπει να ρωτήσει «Τι είναι στην πραγματικότητα ένα όργανο;» Ο νεφρός του χειρουργού θεωρείται κι αυτός πλεονάζων, «ανταλλακτικό», ισοδύναμος με το νεφρό του Ινδιάνου εργάτη υφαντουργίας, που τον βλέπει ως «τελευταίο καταφύγιο»; Αυτά τα δύο «αντικείμενα» δεν είναι συγκρίσιμα, ούτε είναι ισοδύναμα με το νεφρό που θεωρείται πολύτιμο «δώρο ζωής» από τον απελπισμένο νεφροπαθή που τον περιμένει γεμάτος αγωνία. Και, ενώ οι επιστήμονες της βιοηθικής ξεκινούν τις έρευνές τους με την αμφισβητούμενη υπόθεση ότι το σώμα (και τα όργανά του) είναι αποκλειστική ιδιοκτησία του ατόμου, εμείς οι ανθρωπολόγοι πρέπει να παρέμβουμε κρούοντας τον κώδωνα του κινδύνου με τον πολιτισμικό σχετικισμό μας. Όλοι εκείνοι που ζουν σε συνθήκες κοινωνικής ανασφάλειας και οικονομικής εγκατάλειψης στην περιφέρεια της νέας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων, είναι όντως οι «ιδιοκτήτες» του σώματός τους; Αυτή τη φαινομενικά αυτονόητη μείζονα αρχή της δυτικής βιοηθικής πιθανότατα δεν τη συμπεριρίζονται οι αγρότες και οι κάτοικοι των παραγκουπόλεων σε πολλά μέρη του Τρίτου Κόσμου. Οι χρονίως πεινασμένοι εργάτες στις φυτείες ζαχαροκάλαμου στη βορειοανατολική Βραζιλία, για παράδειγμα, συχνά δηλώνουν με βεβαιότητα: «Δεν μας ανήκει ούτε καν το σώμα μας» (βλ. Schepher-Hughes, 1992: κεφ. 6).

Παρ' όλα αυτά, τα επιχειρήματα υπέρ της εμπορευματοποίησης των οργάνων κερδίζουν έδαφος στις Ηνωμένες Πολιτείες και αλλού (Anders, 1995· Schwindt και Vining, 1986). Ο Lloyd R. Cohen (1989, 1993) πρότεινε τη δημιουργία μιας «αγοράς προθεσμιακών συναλλαγών» [«futures market»] πωματι-

κών οργάνων, η οποία θα λειτουργεί μέσω προκαταβολικών συμβολαίων που θα προσφέρονται στο ευρύ κοινό. [...]

Τεχνητές ανάγκες και επινοημένες ελλείψεις

Η ζήτηση για ανθρώπινα όργανα –και για πλούσιους ασθενείς που θα τα αγοράζουν– καθορίζεται από τον ιατρικό λόγο περί έλλειψης. [...] Το φάσμα της μακράς λίστας αναμονής για μόσχευμα –μιας λίστας συχνά εικονικής και μόνο, με μικρή υλική βάση στην πραγματικότητα– έχει ωθήσει γιατρούς, διοικητές νοσοκομείων, κυβερνητικούς επισήμους και διάφορους ενδιάμεσους να εφαρμόζουν αμφιλεγόμενες τακτικές για τον εφοδιασμό με όργανα. Τα αποτελέσματα είναι η χυδαία εμπορευματοποίηση παράλληλα με τα «δωράκια αποζημίωσης», γιατροί που δρουν ως μεσίτες και άγριος ανταγωνισμός ανάμεσα σε δημόσια και ιδιωτικά νοσοκομεία για ασθενείς και μέσα. Στη χειρότερη περίπτωση, η διαπάλη για όργανα και ιστούς έχει οδηγήσει σε κατάφωρες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε μονάδες εντατικής θεραπείας και νεκροτομεία. Ωστόσο η ιδέα της έλλειψης οργάνων είναι αυτό που ο Ιβάν Ίλιτς θα αποκαλούσε μια τεχνητά δημιουργημένη ανάγκη, επινοημένη από τους τεχνικούς των μεταμοσχεύσεων για έναν διαρκώς διευρυνόμενο άρρωστο, γηράσκοντα και θνήσκοντα πληθυσμό.

Αρκετοί όροι-κλειδιά σχετικά με τις μεταμοσχεύσεις οργάνων χρειάζονται μια ριζική αποδόμηση – ανάμεσα σε αυτούς, η «έλλειψη», η «ανάγκη», η «προσφορά», η «δωρεά», ο «δεσμός», η «ζωή», ο «θάνατος», η «προμήθεια» και η «ζήτηση». Την έλλειψη οργάνων, για παράδειγμα, την επικαλούνται σαν ένα μάντρα μιλώντας για τις μακρές λίστες αναμονής των υποψηφίων για επεμβάσεις μεταμόσχευσης (βλ. Randall, 1991). [...] Αυτή η έλλειψη όμως, δημιουργημένη από τους τεχνικούς της μεταμοσχευτικής χειρουργικής, αντιπροσωπεύει μια τεχνητή ανάγκη, μια ανάγκη που δεν μπορεί ποτέ να ικανοποιηθεί, καθώς στη βάση της υποκρύπτεται η χωρίς προηγούμενο πιθανότητα της απεριόριστης παράτασης της ζωής με τα όργανα άλλων. Αναφέρομαι, με όλο το σεβασμό σε εκείνους που τώρα περιμένουν υπομονετικά για μοσχεύματα, στην πανάρχαιη άρνηση και απόρριψη του θανάτου που συντείνει σε εκείνο που ο Ιβάν Ίλιτς (1976) προσδιόριζε ως την ύβρι της ιατρικής και της ιατρικής τεχνολογίας μπροστά στη θνητότητα. [...]

Ο ιατρικός λόγος για την έλλειψη έχει δημιουργήσει αυτό που η Lock (1996,

1997) αποκάλεσε «αρπακτική ζήτηση». Ο Awaya (1994) προχωρεί ακόμα περισσότερο, αποδίδοντας στη μεταμοσχευτική χειρουργική μια μορφή «νεο-κανιβαλισμού». «Σήμερα εποφθαλμιούμε ο ένας το σώμα του άλλου με απληστία, βλέποντάς το σαν πηγή κινητών ανταλλακτικών με τα οποία μπορούμε να επιμηκύνουμε τη ζωή μας», λέει ο συγγραφέας. Αν και απρόθυμος να καταδικάσει αυτή την «ανθρώπινη επανάσταση», την οποία βλέπει ως συνέχεια, στην πραγματικότητα ως το έσχατο αποκορύφωμα της εξελικτικής μας ιστορίας, θέλει οι δότες και οι λήπτες οργάνων να αναγνωρίσουν το είδος της κοινωνικής ανταλλαγής στην οποία εμπλέκονται. Μέσω της σύγχρονης μεταμοσχευτικής τεχνολογίας, η «βιοκοινωνικότητα» (βλ. Rabinow, 1996) των λίγων γίνεται εφικτή χάρη στην κυριολεκτική ενσωμάτωση τμημάτων από τα σώματα εκείνων που συχνά δεν έχουν καμία άλλη κοινωνική μοίρα εκτός από τον πρόωπο θάνατο (Scheper-Hughes, 1992· Castel, 1991· Biehl, 1998, 1999).

Ο λόγος περί έλλειψης αποκρύπτει την υπερπαραγωγή των πλεοναζόντων και σπαταλημένων οργάνων που καταλήγουν καθημερινά στους σκουπιδοτενεκέδες των νοσοκομείων, στα μέρη του κόσμου όπου η απαραίτητη υποδομή για μεταμοσχεύσεις είναι περιορισμένη. Η αρνητική διάθεση και η ανταγωνιστικότητα των εργαζομένων στα νοσοκομεία και του ιατρικού προσωπικού συμβάλλει κι αυτή στη σπατάλη οργάνων. Οι ειδικοί στις μεταμοσχεύσεις, με τους οποίους ο Cohen κι εγώ συζητήσαμε στη Νότια Αφρική, στην Ινδία και τη Βραζιλία, συχνά χλεύαζαν την αντίληψη περί έλλειψης οργάνων, δεδομένων των τρομακτικά υψηλών ποσοστών που παρουσιάζουν η νεανική θνησιμότητα, οι θάνατοι από ατυχήματα, οι ανθρωποκτονίες και τα τροχαία ατυχήματα – θάνατοι οι οποίοι δημιουργούν μια υπεραφθονία νέων υγιών πτωμάτων. Ωστόσο αυτά τα πολύτιμα αγαθά συνήθως σπαταλώνται, εξαιτίας της απουσίας εκπαιδευμένων ομάδων για την αφαίρεση οργάνων στα τμήματα επειγόντων περιστατικών και στις μονάδες εντατικής θεραπείας των νοσοκομείων και εξαιτίας της μη έγκαιρης μεταφοράς και της έλλειψης βασικού εξοπλισμού για τη διατήρηση των πτωμάτων «που ακόμη χτυπάει η καρδιά τους» και των οργάνων τους. Η έλλειψη οργάνων αναπαράγεται και από τον συνεχώς αυξανόμενο ανταγωνισμό ανάμεσα στα δημόσια και τα ιδιωτικά νοσοκομεία και τους χειρουργούς τους, οι οποίοι, σύμφωνα με τα λεγόμενα ενός συντονιστή μεταμοσχεύσεων από τη Νότια Αφρική, «δίνουν εντολή στους βοηθούς τους να πετάξουν στα σκουπίδια όργανα απολύτως υγιή παρά να τα αφήσουν να πέσουν στα χέρια των ανταγωνιστών τους». Η πραγματική έλλειψη δεν αφορά την έλλειψη οργάνων αλλά ασθενών αρκετά εύπορων ώστε να πληρώσουν γι' αυτά. Στην Ινδία, στη Βραζιλία, ακόμα και στη Νότια

Αφρική, υπάρχει υπεραφθονία φτωχών ανθρώπων, πρόθυμων να πουλήσουν τον έναν τους νεφρό για ένα κομμάτι ψωμί. [...]

Ωστόσο πάρα πολλοί κοινοί πολίτες στην Ινδία, στη Νότια Αφρική και τη Βραζιλία διαμαρτύρονται γι' αυτές τις εμπορικές συναλλαγές, θεωρώντας τες μορφή της παγκόσμιας (από το Νότο προς το Βορρά) «βιο-πειρατείας» (βλ. Shiva, 1997). Όλο και περισσότερο ακούγονται αιτήματα για «εθνικοποίηση» των νεκρών σωμάτων, των ιστών και των σωματικών τμημάτων για να τα προστατεύσουν από την παγκόσμια εκμετάλλευση. Η ιδέα και μόνο να μεταμοσχευθεί ένα βραζιλιάνικο ήπαρ σε ασθενή στις ΗΠΑ προκαλεί στον δρ. Ο, ένα Βραζιλιάνο χειρουργό, οργή και μελαγχολία. Κάποια λευκή Νοτιοαφρικανή συντονίστρια μεταμοσχεύσεων, η οποία εργάζεται σε μεγάλο ιδιωτικό νοσοκομείο, επέκρινε την πολιτική που επέτρεπε σε πολλούς πλούσιους ξένους –ειδικά «πρώην αποικιοκράτες» από την Μποτσουάνα και τη Ναμίμπια– να έρχονται στη Νότια Αφρική για όργανα και για επεμβάσεις μεταμόσχευσης. «Δεν μπορώ να τους εμποδίσω να έρχονται σε αυτό το νοσοκομείο», είπε, «αλλά τους λέω ότι τα όργανα των Νοτιοαφρικανών ανήκουν στους πολίτες της Νότιας Αφρικής και ότι, αντί να δω κάποιον λευκό από τη Ναμίμπια να βάζει στο χέρι μια καρδιά ή ένα νεφρό που ανήκει σε κάποιο μικρό μαύρο παιδί από τη Νότια Αφρική, εγώ η ίδια θα φροντίσω να πεταχτούν στον κάλαθο των ακρήστων». [...]

Ο θάνατος που προηγείται του θανάτου

Ο θάνατος βέβαια είναι άλλη μια λέξη-κλειδί στο ζήτημα των μεταμοσχεύσεων. Η δυνατότητα επιμήκυνσης της ζωής μέσω των μεταμοσχεύσεων έχει διευκολυνθεί από τους ιατρικούς ορισμούς του μη αναστρέψιμου κώματος (στα τέλη της δεκαετίας του 1950) και του θανάτου του εγκεφαλικού στελέχους³ (στα τέλη της δεκαετίας του 1960), όταν ο θάνατος μετατράπηκε σε επιφανόμενο της μεταμόσχευσης. Μπορεί κανείς να διακρίνει εδώ την τρομακτική δύναμη που έχουν οι επιστήμες της ζωής και η ιατρική τεχνολογία πάνω στα σύγχρονα κράτη. Στην εποχή της μεταμοσχευτικής χειρουργικής, η ζωή και ο θάνατος έχουν αντικατασταθεί από υποκατάστατα, πληρεξούσια και φαξ, και οι απλοί συνηθισμένοι άνθρωποι έχουν χάσει τη δυνατότητα να προσδιορίζουν τη στιγμή του θανάτου, η οποία τώρα πια απαιτεί τεχνική και νομική εξειδίκευση πέρα από τις ικανότητές τους (βλ. Agamben, 1998: 165).⁴

Επιπλέον, οι νέες βιοτεχνολογίες έχουν θέσει σε αμφισβήτηση τη συμβατική

δυτική αντίληψη για την ιδιοκτησία του νεκρού σώματος σε σχέση με το κράτος. Εξακολουθεί να ισχύει η αντίληψη του Διαφωτισμού για το σώμα ως αποκλειστική ιδιοκτησία του ατόμου, υπό το πρίσμα των πολλαπλών ανταγωνιστικών διεκδικήσεων ανθρώπινων ιστών και γενετικού υλικού εκ μέρους του κράτους και εκ μέρους των εταιρειών εμπορικής φαρμακευτικής και βιοτεχνολογικής έρευνας (βλ. Rabinow, 1996· Curran, 1991· Neves, 1993); Είναι δυνατόν να ισχύσει μπροστά στην απαίτηση πολλών σύγχρονων κρατών, όπως η Ισπανία, το Βέλγιο και τώρα πια η Βραζιλία, για πλήρη δικαιοδοσία στη διάθεση σωμάτων, οργάνων και ιστών μετά το θάνατο; Τι είδους κράτους είναι αυτό που αποκτά δικαιώματα πάνω στα σώματα τόσο εκείνων που θεωρούνται νεκροί όσο και εκείνων που θεωρούνται ότι έχουν συναινέσει στη λήψη των οργάνων τους (βλ. Shiva, 1997· Berlinger και Garrafa, 1996); Μετά την ψήφιση του νέου νόμου περί υποχρεωτικής δωρεάς στη Βραζιλία, μπορεί κανείς να ακούσει θυμωμένες αναφορές για το νεκρό άτομο ως «σώμα του κράτους». Ασφαλώς, τόσο η οικογένεια όσο και η εκκλησία έχουν χάσει τον έλεγχό τους πάνω σε αυτό.

Ενώ οι περισσότεροι γιατροί έχουν εγκαταλείψει τις αμφιβολίες τους σχετικά με τα νέα κριτήρια για τον εγκεφαλικό θάνατο, πολλοί κοινοί άνθρωποι εξακολουθούν να αντιστέκονται σε αυτά. Ο θάνατος του εγκεφαλικού στελέχους δεν είναι μια σύλληψη διαισθητική ή του κοινού νου, απέχει από το να είναι κάτι προφανές στα μάτια των μελών της οικογένειας, του νοσηλευτικού προσωπικού ακόμα και μερικών ειδικών γιατρών. Η γλώσσα του εγκεφαλικού θανάτου είναι γεμάτη απροσδιοριστία και αντιφάσεις. Ο εγκεφαλικός θάνατος *προεξοφλεί* τον σωματικό; Θα πρέπει να αναφερόμαστε σε αυτόν, όπως ο Agamben (1998: 163), ως «το θάνατο που προηγείται του θανάτου»; Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στη χρονική στιγμή που κηρύσσεται τεχνικά ο εγκεφαλικός θάνατος και την προθεσμία λήψης οργάνων που μπορούν να αξιοποιηθούν; [...]

Το σώμα μπορεί να οριστεί ως εγκεφαλικά νεκρό για ένα σκοπό –την απόκτηση οργάνων–, ενώ ταυτόχρονα εξακολουθεί να είναι αντιληπτό ως ζωντανό για άλλους σκοπούς, όπως οι οικογενειακοί δεσμοί, τα συναισθήματα, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις ή οι αντιλήψεις για την αξιοπρέπεια του ατόμου.⁵ Ακόμα κι όταν ο σωματικός θάνατος είναι προφανής στα μάτια των μελών της οικογένειας και των αγαπημένων, η αντιληπτική μετατόπιση από το νεκρό σώμα –τον «άρτι αποβιώσαντα», τον «αγαπημένο θανόντα», τον «προσφιλή μας αποθανόντα αδελφό»– στο ανώνυμο και αποπροσωποποιημένο πτώμα (ως αξιοποιήσιμο αντικείμενο και δεξαμενή διαθέσιμων τμημάτων) μπορεί να απαιτεί περισσότερο χρόνο από τον πιστικό «τεχνικό» χρόνο που επιτρέπει την αφαίρεση οργάνων τα οποία θα μπο-

ρούν να χρησιμοποιηθούν για μεταμόσχευση. Καθώς όμως ο χρόνος απόκτησης οργάνων επιμηκύνεται με τη βοήθεια νέων μεθόδων συντήρησης, η σύγχυση και η αμφιβολία των μελών της οικογένειας μπορεί να αυξάνονται.

Το «δώρο της ζωής» απαιτεί ένα παράλληλο δώρο – το «δώρο του θανάτου», το να παραδίδει κανείς τη ζωή πριν από τη φυσιολογικά παραδεκτή στιγμή. Στη γλώσσα της ανθρωπολογίας, ο εγκεφαλικός θάνατος είναι κοινωνικός και όχι βιολογικός θάνατος, και κάθε «δώρο» απαιτεί μια ανταπόδοση (Mauss, 1966). Για τον Κουίμπρα και τους συναδέλφους του, ο θάνατος του εγκεφαλικού στελέχους έχει δημιουργήσει έναν πληθυσμό από ζωντανούς νεκρούς. [...]

Οι φήμες για την κλοπή οργάνων

Οι φτωχοί και οι μειονεκτούντες πληθυσμοί του κόσμου δεν έμειναν σιωπηλοί μπροστά στις απειλές και τις επιθέσεις που δέχεται η σωματική τους ακεραιότητα, η ασφάλεια και η αξιοπρέπεία τους. Γι' αυτούς που ζουν στις παραγκογειτονιές των μεγαλουπόλεων και στις φαβέλες πάνω στις λοφοπλαγιές, κατέχοντας ελάχιστο ή καθόλου συμβολικό κεφάλαιο, οι ψίθυροι που κυκλοφορούν για κλοπή οργάνων και σωμάτων τούς επέτρεψαν να εκφράσουν τους φόβους τους. Οι ψίθυροι αυτοί προειδοποιούσαν για την ύπαρξη και την επικίνδυνη εγγύτητα αγορών για σώματα και για τμήματα σωμάτων (Pintero, 1992). [...]

Η πιο πρόσφατη εκδοχή των διαδόσεων για κλοπές οργάνων φαίνεται ότι ξεκίνησε από τη Βραζιλία και τη Γουατεμάλα, κατά τη δεκαετία του 1980, και εξαπλώθηκε αστραπιαία σε άλλες παρόμοιες πολιτικές συνθήκες (βλ. Schepers-Hughes, 1996). Οι νοτιοαφρικανικές παραλλαγές αυτών των διαδόσεων ωστόσο είναι τόσο διαφορετικές, ώστε θα έπρεπε να θεωρηθεί ότι έχουν δημιουργηθεί ανεξάρτητα. Άκουσα για πρώτη φορά αυτές τις φήμες όταν κυκλοφορούσα στις παραγκοπόλεις της βορειοανατολικής Βραζιλίας κατά τη δεκαετία του 1980. Προειδοποιούσαν για απαγωγές παιδιών και για κλοπές σωμάτων από «ιατρικούς αντιπροσώπους» από τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ιαπωνία, για τους οποίους έλεγαν ότι αναζητούσαν φρέσκες προμήθειες ανθρώπινων οργάνων για μεταμοσχεύσεις που θα γίνονταν στον Πρώτο Κόσμο. Οι κάτοικοι των παραγκοπόλεων ανέφεραν πολλαπλές εμφανίσεις μεγάλων κίτρινων-μπλε φορτηγών που διέτρεχαν τις φτωχογειτονιές ψάχνοντας για περιπλανώμενους νεαρούς. Άρπαζαν και έχωναν τα παιδιά στο φορτηγό, και αργότερα τα άχρηστα σώματά τους, χωρίς τα σπλάχνα –χωρίς την καρδιά, τους πνεύμονες, το ήπαρ, τους νεφρούς

και τα μάτια— εμφανίζονταν στην άκρη του δρόμου, μέσα στα ζαχαροκάλαμα ή στους σκουπιδοτενεκέδες των νοσοκομείων. [...]

Είναι καθήκον των ανθρωπολόγων που δουλεύουν σε αυτά τα ζοφερά βασίλεια να διαχωρίσουν τις φήμες από την πραγματικότητα της καθημερινής ζωής, η οποία από μόνη της συχνά είναι αρκετά φρικιαστική. Στην ανάλυση που ακολουθεί δεν υποστηρίζω ότι όλες οι φήμες και οι θρύλοι των πόλεων για κλοπές σωμάτων και οργάνων μπορούν να αναχθούν σε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα. Οι φήμες αυτές είναι μέρος μιας οικουμενικής κατηγορίας λαϊκής κουλτούρας, η οποία χρονολογείται τουλάχιστον από τη μεσαιωνική Ευρώπη (βλ. Dundes, 1991) και εξυπηρετούν πολλαπλούς σκοπούς. Ο σημερινός καταϊγισμός από φήμες για κλοπές οργάνων όμως φαίνεται να αποτελεί εκείνο που ο James Scott (1985) αποκάλεσε κλασικό «όπλο των αδυνάτων». Οι φήμες κατέδειξαν την ικανότητά τους να αμφισβητούν και να διακόπτουν τους σχεδιασμούς της ιατρικής και του κράτους. Συνέβαλαν, για παράδειγμα, σε ένα κλίμα αντίστασης των πολιτών απέναντι στην υποχρεωτική δωρεά οργάνων, στη Βραζιλία, και προκάλεσαν κατακόρυφη πτώση στις εθελοντικές δωρεές οργάνων, στην Αργεντινή (Cantaronitch, 1990). Οι φήμες για κλοπές οργάνων, σε συνδυασμό με τις αναφορές των ΜΜΕ για όργιο εμπορευματοποίησης στην προμήθεια με όργανα, συνέτειναν σε μια συνεχώς αυξανόμενη αντίδραση ενάντια στην ηθική της μεταμόσχευσης και στην αποθάρρυνση ακόμα και κάποιων χειρουργών μεταμοσχεύσεων. [...]

Βιοπειρατεία: το κράτος και οι πολίτες δεύτερης κατηγορίας

Είναι σημαντικό να τονίσει κανείς τη χρονική συγκυρία και τη γεωπολιτική χαρακτηριστική των διαδόσεων για κλοπές οργάνων. Ενώ οι ψίθυροι για κλοπές αίματος (βλ. Dundes, 1991) και αρπαγές σωμάτων έχουν εμφανιστεί σε διάφορες ιστορικές περιόδους, η σημερινή γενιά διαδόσεων αναδύθηκε και εξαπλώθηκε κατά τη δεκαετία του 1980 μέσα σε ειδικές πολιτικές περιστάσεις. Ακολούθησαν την πρόσφατη ιστορία των στρατιωτικών καθεστώτων, των αστυνομικών κρατών, των εμφύλιων πολέμων και των «βρόμικων πολέμων», όπου οι απαγωγές, οι εξαφανίσεις, οι ακρωτηριασμοί και οι θάνατοι υπό καθεστώς κράτησης και κάτω από περίεργες συνθήκες ήταν κοινός τόπος. Κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών καθεστώτων των δεκαετιών του 1970 και του 1980 στη Βραζιλία, στην Αργεντινή και τη Χιλή, το κράτος εξαπέλυσε μια σειρά βίαιες επιθέσεις σε συγκεκριμένες ομάδες «πολιτών δεύτερης κατηγορίας» —ανατρεπτικούς, εβραίους διανοουμέ-

νους, δημοσιογράφους, φοιτητές πανεπιστημίου, συνδικαλιστές ηγέτες, συγγραφείς και όσους ασκούσαν κοινωνική κριτική, των οποίων τα σώματα, εκτός του ότι τα υπέβαλαν στα συνήθη βασανιστήρια, τα εκμεταλλεύτηκαν για τις αναπαραγωγικές τους ικανότητες ή μερικές φορές ακόμα και για τα όργανά τους, για να καλύπτουν τις ανάγκες των «πολιτών πολυτελείας», και ειδικά των οικογενειών της στρατιωτικής ελίτ.

Κατά τη διάρκεια του «βρόμικου πολέμου» στην Αργεντινή (1976-1982) απήχθησαν βρέφη και μικρά παιδιά φυλακισμένων διαφωνούντων για να δοθούν ως ανταμοιβή σε νομιμόφρονες οικογένειες στρατιωτικών που δεν είχαν παιδιά (βλ. Suarez-Orozco, 1987). Μεγαλύτερα παιδιά απήχθησαν από αξιωματικούς της ασφάλειας, κακοποιήθηκαν κατά την κράτησή τους και κατόπιν επεστράφησαν, πολιτικά «αναμορφωμένα» πια, στους συγγενείς τους. Παιδιά ύποπτων ανατρεπτικών βασανίστηκαν μπροστά στα μάτια των γονιών τους, μερικά πέθαναν στη φυλακή. Αυτές οι μορφές «αρπαγής σωμάτων» σε κρατικό επίπεδο δικαιολογήθηκαν ως προσπάθεια να σωθούν τα αθώα παιδιά της Αργεντινής από τον κομμουνισμό. Αργότερα, έγιναν στο *British Medical Journal* (Chaudhary, 1992, 1994) αποκαλύψεις για την ανάπτυξη μιας παράνομης αγοράς για αίμα, κερατοειδείς χιτώνες και όργανα που είχαν αφαιρεθεί από εκτελεσθέντες πολιτικούς κρατούμενους και ψυχικά πάσχοντες της Αργεντινής. Στο διάστημα 1976-1991, περίπου 1.321 ασθενείς πέθαναν κάτω από μυστηριώδεις συνθήκες και άλλοι 1.400 εξαφανίστηκαν από το κρατικό ψυχιατρείο του Μόντες δε Όκα, όπου είχαν σταλεί πολλοί «φρενοβλαβείς» πολιτικοί διαφωνούντες. Χρόνια αργότερα, όταν έγινε εκταφή μερικών πτωμάτων, διαπιστώθηκε ότι έλειπαν τα μάτια τους και άλλα όργανα του σώματός τους. [...]

Αντίστοιχα, στη Βραζιλία, στα χρόνια του στρατιωτικού καθεστώτος, είχαν απαχθεί ενήλικοι και παιδιά, και τώρα φαίνεται ότι μερικές φορές είχαν και σε αυτή την περίπτωση σφετεριστεί τα όργανά τους. [...]

Οι φήμες των δεκαετιών του 1980 και του 1990 για κλοπές σωμάτων και οργάνων ήταν, τουλάχιστον μεταφορικά, αληθινές, λειτουργώντας μέσω συμβολικών υποκαταστάτων. Απευθύνονταν στην οντολογική ανασφάλεια φτωχών ανθρώπων στους οποίους μπορούσαν να συμβούν σχεδόν τα πάντα, αντικατοπτρίζοντας τις καθημερινές απειλές για τη σωματική τους ακεραιότητα, τη βία των πόλεων, τον τρόπο της αστυνομίας, την κοινωνική αναρχία, την κλοπή, την απώλεια και τον κατακερματισμό. Πρόσφατα, νέες παραλλαγές των διαδόσεων για κλοπή οργάνων, προερχόμενες από την εκπιωχευμένη περιφέρεια της παγκόσμιας οικονομικής τάξης, μεταφέρθηκαν στον εκβιομηχανισμένο Βορρά,

όπου κυκλοφορούν ανάμεσα σε πάρα πολλούς ανθρώπους μέσω μιας αλυσίδας ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, παρά τις προσπάθειες που καταβάλλει η οργανωμένη εκστρατεία παραπληροφόρησης της κυβέρνησης των ΗΠΑ να τις καταπνίξει (βλ. USA, 1994). Πράγματι, πολύ μεγάλος αριθμός ανθρώπων σε ολόκληρο τον κόσμο αισθάνεται σήμερα ανησυχία για τη φύση του κτήνους που έχει αφήσει ελεύθερο η ιατρική τεχνολογία στο όνομα της μεταμοσχευτικής χειρουργικής (βλ. White, 1996). Στον «ορθολογικό», εκκοσμικευμένο μας κόσμο όμως οι φήμες είναι ένα πράγμα, ενώ οι επιστημονικές αναφορές στα ιατρικά περιοδικά είναι κάτι άλλο, εντελώς διαφορετικό. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 οι δύο αφηγήσεις άρχισαν να συγκλίνουν, καθώς δεκάδες άρθρα που δημοσιεύτηκαν στα περιοδικά *The Lancet*, *Transplantation Proceedings* και *Journal of Health, Politics, Policy and Law*, παρέθεταν στοιχεία που αποδείκνυαν την ύπαρξη ενός παράνομου εμπορίου και μιας μαύρης αγοράς ανθρώπινων οργάνων. Πράγματι, οι θρύλοι και οι φήμες των πόλεων, όπως και οι μεταφορές, μερικές φορές όντως μετατρέπονται σε σκληρά εθνογραφικά δεδομένα. [...]

Συμπέρασμα

Κάτω από ποιες κοινωνικές συνθήκες μπορεί η περισυλλογή και η διανομή οργάνων για τη μεταμοσχευτική χειρουργική να είναι θεμιτή, αμερόληπτη, δίκαιη και ηθική; Η μεταμόσχευση οργάνων εξαρτάται από ένα κοινωνικό συμβόλαιο και από μια κοινωνική εμπιστοσύνη, οι βάσεις των οποίων πρέπει να είναι σαφείς. Ως ελάχιστο απαιτούνται εθνικοί νόμοι και διεθνείς κατευθυντήριες γραμμές που να σκιαγραφούν και να προστατεύουν τα δικαιώματα των δοτών οργάνων, ζωντανών και νεκρών, αλλά και των ληπτών. Επιπρόσθετα, η μεταμόσχευση οργάνων απαιτεί ένα κατά το δυνατόν δίκαιο και αμερόληπτο σύστημα υγείας και περίθαλψης.

Απαιτεί επίσης ένα κατά το δυνατόν δημοκρατικό κράτος, το οποίο να διασφαλίζει τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα. Μεταμοσχεύσεις οργάνων, που πραγματοποιούνται ακόμα και σε ιατρικά κέντρα πολυτελείας από τους πιο ευσυνείδητους γιατρούς αλλά στο πλαίσιο ενός αυταρχικού ή αστυνομικού κράτους, μπορούν να οδηγήσουν σε σοβαρές καταχρήσεις. Αντίστοιχα, όπου επιβιώνουν υπολείμματα δουλοπαροικίας λόγω χρεών και όπου ιδεολογίες ως προς την τάξη, τη φυλή ή την κάστα οδηγούν στο να αντιμετωπίζονται ορισμένα σώματα –γυναϊκών, κοινών εγκληματιών, απόρων ή παιδιών του δρόμου– ως «απορρίμματα»,

αυτά τα συναισθήματα θα διαφθείρουν τις ιατρικές πρακτικές που αφορούν τον εγκεφαλικό θάνατο καθώς και την περισυλλογή και τη διανομή οργάνων.

Σε τέτοιες συνθήκες όπως οι παραπάνω, οι πιο ευάλωτοι πολίτες θα αντεπιτεθούν με τα μοναδικά μέσα που διαθέτουν – κουτσομπολιά, φήμες, θρύλους των πόλεων, αντίσταση στους σύγχρονους νόμους. Με αυτό τον τρόπο δρουν και αντιδρούν στην κατάσταση έκτακτης ανάγκης που υπάρχει γι' αυτούς τούτη την εποχή των οικονομικών και δημοκρατικών αναπροσαρμογών. Έχουν επίγνωση του κοινωνικού αποκλεισμού τους και αρθρώνουν τις δικές τους ηθικές και πολιτικές κατηγορίες απέναντι στις «καταναλωτικές» απαιτήσεις που δίνουν μεγαλύτερη αξία στο σώμα τους όταν μπορεί να το διεκδικήσει το κράτος ως αποθήκη ανταλλακτικών. Ενώ για τους ειδικούς των μεταμοσχεύσεων ένα όργανο είναι ένα «πράγμα», ένα εμπόρευμα που καλύτερα να το χρησιμοποιήσει κανείς παρά να το χαράμισει, για πάρα πολλούς ανθρώπους το όργανο είναι κάτι διαφορετικό – ένα ζωντανό, έμψυχο και εξαγισμένο τμήμα του εαυτού, το οποίο οι περισσότεροι θα προτιμούσαν να το πάρουν μαζί τους όταν πεθάνουν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στο νοσοκομείο Das Clinicas, η Mariana Ferreira κι εγώ είχαμε τη δυνατότητα να παρακολουθήσουμε τη σχετική χωρίς επιπλοκές χειρουργική μεταμόσχευσης στον Ντόμπα, ένα θρησκευτικό ηγέτη Σούγια ο οποίος βρισκόταν σε τελικό στάδιο νεφροπάθειας και είχε πάει στο Σάο Πάολο από τη μικρή του ρεζέρβα στην Αμαζονία. Στην πραγματικότητα, ο Ντόμπα είχε πολύ μικρότερο άγχος για την χειρουργική απ' ό,τι ο τοπικός επιχειρηματίας με τον οποίο μοιραζόταν το ίδιο δωμάτιο στο ημι-ιδιωτικό νοσοκομείο. Ήταν βέβαιος ότι τα οικεία του πνεύματα θα τον συνόδευαν πριν και κατά την επέμβαση.

2. Είμαι ευγνώμων στον João Biehl που μου ανέφερε τις πρόσφατες εργασίες του Agamben και μου υπέδειξε τη σχέση τους με αυτό το πρόγραμμα.

3. Ο θάνατος του εγκεφαλικού στελέχους συνεπάγεται ότι δεν υπάρχουν πια ομοιοστατικές λειτουργίες· ο ασθενής δεν μπορεί να αναπνεύσει μόνος του και συνήθως είναι απαραίτητη η υποστήριξη της καρδιαγγειακής λειτουργίας. Τα κριτήρια όμως που χρησιμοποιούνται για τον ορισμό του εγκεφαλικού θανάτου διαφέρουν από χώρα σε χώρα, από περιοχή σε περιοχή, από έθνος σε έθνος. Στην Ιαπωνία, μόνο το 25% του πληθυσμού αποδέχεται την έννοια του εγκεφαλικού θανάτου, ενώ στην Κούβα το γεγονός της μη αναστρέψιμης βλάβης του εγκεφαλικού στελέχους είναι επαρκές για να κηρυχθεί το άτομο νεκρό. Μερικοί γιατροί αποδέχονται

το θάνατο του εγκεφαλικού στελέχους μόνο, ενώ για άλλους η άνω περιοχή του εγκεφάλου, υπεύθυνη για τη σκέψη, τη μνήμη, τα συναισθήματα και τις εκούσιες μυϊκές κινήσεις, πρέπει επίσης να έχει πάψει να λειτουργεί.

4. Θυμάμαι πόσο λίγος καιρός έχει περάσει από τότε που στην επαρχιακή Ιρλανδία, όταν κάποιος ενορήτης πλησίαζε στο θάνατο, συνήθιζαν να καλούν τον παπά και όχι το γιατρό – μια κατάσταση που ήταν αποδεκτή απ' όλους τους κατοίκους του χωριού. Ο δρ. Χίλι συνήθιζε να επιπλήττει όποιον τον φώναζε να φροντίσει ένα άτομο που πέθαινε. «Φώναξε τον παπά», θα του έλεγε. «Δεν υπάρχει τίποτα που να μπορώ να κάνω εγώ εδώ». Έτσι, το πέρασμα προς το θάνατο το διαμεσολαβούσαν πνευματικές και όχι ιατρικές τελετουργίες.

5. Ένας νεαρός αγρότης από τη Χερσόνησο Ντιγκλ μοιράστηκε μαζί μου, κάποια στιγμή τη δεκαετία του 1970, τη σοφία που διαποτίζει την πρακτική των ανθρώπων της υπαίθρου να κάνουν μακρές αγρυπνίες: «Απλώς δεν είναι σωστό ή κόσμιο να τους βάλεις μέσα στην τρύπα όσο συνεχίζουν να φαίνονται ζωντανοί. Βλέπεις, ποτέ δεν ξέρεις ακριβώς πότε φεύγει η ψυχή από το σώμα». Ένα πράγμα ήταν βέβαιο: η ψυχή, η πνευματική δύναμη και η προσωπικότητα του ατόμου, μπορούσε να αιωρείται μέσα και κοντά στο σώμα για ώρες ή ακόμα και για μέρες αφού τα σωματικά σημάδια του θανάτου είχαν γίνει ορατά. Με δυσκολία θα μπορούσε κανείς να φανταστεί τι θα έλεγε σήμερα ο αγρότης αυτός σχετικά με τον εγκεφαλικό θάνατο, μετά τα εξήντα και κάτι χρόνια που ξενυχτάει όσους είναι στα τελευταία τους και κρατάει συντροφιά στους νεκρούς και στο ανθιστάμενο, αρνούμενο να απομακρυνθεί πνεύμα τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agamben, Giorgio, *Homo sacer: Sovereign power and bare life*, Στάνφορντ: Stanford University Press, 1998.
- Anders, George, «On sale now at your HMO: Organ transplants», *Wall Street Journal* (17.1.1995).
- Appadurai, Arjun (επιμ.), *The Social Life of Things*, Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1986.
- Awaya, Tsuyoshi, «The theory of neo-cannibalism» (στα ιαπωνικά), *Japanese Journal of Philosophy* (1994), 3: 29-47.
- Berlinger, Giovanni και Volnei Garrafa, *O mercado humano: Estudo bioetico da compra e venda de partes do corpo*, Μπραζιλία: Editora Universidade de Brasília, 1996.
- Biehl, João, «A morte da sonhadora: Iluminismo, A. Guerra Mucker e o campo do inconsciente no sul do Brasil, século XIX», στο Edson Souza (επιμ.), *Psicanalise e colonização*, Πόρτο Αλέγκρε: Artes e Ofícios, 1998.
- , «Other life: AIDS, biopolitics and subjectivity in Brazil's zones of social abandonment», διδ. διατριβή, Μπέρκλεϊ: University of California, 1999.
- Cantarovich, F., «Organ commerce in South America», *Transplantation Proceedings* (1990),

28: 146-148.

- Castel, Robert, «From dangerousness to risk», στο G. Burchell, C. Gordon και P. Miller (επιμ.), *The Foucault effect: Studies in governmentality*, Σικάγο: University of Chicago Press, 1991.
- Chaudhary, V., «Argentina uncovers patients killed for organs», *British Medical Journal* (1992), 34: 1073-1074.
- , «Organ trade investigators seize hospital records in Buenos Aires», *Guardian* (22.6.1994).
- Cohen, Lawrence, «Where it hurts: Indian material for an ethics of organ transplantation», *Daedalus* (υπό έκδοση).
- Cohen, Lloyd R., «Increasing the supply of transplant organs: The virtues of a futures market», *George Washington Law Review*, 1989.
- , «A futures market in cadaveric organs: Would it work?», *Transplantation Proceedings* (1993), 25: 60-61.
- Curran, W.J., «Scientific and commercial development of the human cell lines: Issues of property, ethics, and conflicts of interest», *New England Journal of Medicine* (1991), 324: 998-1000.
- Daar, A.S., «Ethical issues: A Middle East perspective», *Transplantation Proceedings* (1989), 21: 1402-1404.
- , «Rewarded gifting or rampant commercialism: Is there a difference?», στο W. Land και J.B. Dossetpor (επιμ.), *Organ replacement therapy: Ethics, justice, commerce*, Βερολίνο: Springer-Verlag, 1990.
- , «Nonrelated donors and commercialism: A historical perspective», *Transplantation Proceedings* (1992α), 25: 2087-2090.
- , «Rewarded gifting», *Transplantation Proceedings* (1992β), 24: 2207-2211.
- , «Living-organ donation: Time for a donor charter», MS, Department of Surgery, Sultanate of Oman: Sultan Qaboos University, x.x.
- Das, Veena, «The practice of organ transplants: Networks, documents, translations», στο Margaret Lock κ.ά (επιμ.), *Cultures of biomedicine*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, x.x. (υπό έκδοση).
- Dundes, Alan (επιμ.), *The blood liberal legend*, Μάντισον: University of Wisconsin Press, 1991.
- Evans, M., «Organ donations should not be restricted to relatives», *Journal of Medical Ethics* (1989), 15: 17-20.
- Haraway, Donna, «A manifesto for cyborgs», *Socialist Review* (1985), 80: 65-108.
- Human Rights Watch/Asia, «An executioner's testimony». Συμπληρωματική αναφορά της HRW/A στην Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων της Γερουσίας των ΗΠΑ (4.5.1995), ακρόαση για τη χρήση στην Κίνα οργάνων εκτελεσθέντων κρατουμένων.

- Illich, Ivan, *Medical nemesis*, Νέα Υόρκη: Pantheon, 1976.
- Joralemon, Donald, «Organ wars: The battle for body parts», *Medical Anthropology Quarterly* (1995), 9: 335-356.
- Kevorkian, Jack, «A controlled auction market is a practical solution to the shortage of transplantable organs», *Med Law* (1992), 11: 47-55.
- Lock, Margaret, «Deadly disputes: Understanding death in Europe, Japan and North America», *Doreen B. Townsend Center Occasional Papers* (1996), 4: 7-25.
- , «Culture, technology and the new death: Deadly disputes in Japan and North America», *Culture* (1997), 17(1-2): 27-42.
- , *Twice Dead: Circulation of Body Parts and Remembrance of Persons*, Μπέρκλεϊ και Λος Άντζελες: University of California Press, x.x. (υπό έκδοση).
- Marshall, P.A., D.C. Thomas και A.S. Daar, «Marketing human organs: The autonomy paradox», *Theoretical Medicine* (1996), 1-18.
- Mauss, Marcel, *The Gift*, Λονδίνο: Cohen and West, 1966.
- Neves, L. Moreira, «Patentes para a vida?», *O Estado de São Paulo* (21.4.1993).
- Ohnuki-Tierney, Emiko, «Organ transplantation: Cultural bases of medical technology», *Current Anthropology* (1994), 35: 233-254.
- Pinero, Maite, «Enlèvements d'enfants et trafic d'organes», *Le Monde Diplomatique* (Αύγουστος), 1992: 16-17.
- Rabinow, Paul, *Essays on the Anthropology of Reason*, Πρίνστον: Princeton University Press, 1996.
- Randall, T., «Too few human organs for transplantation, too many in need, and the gap widens», *Journal of the American Medical Association* (1991), 265: 1223-1227.
- Reddy, K.C., «Organ donation for consideration: An Indian viewpoint», *Organ replacement therapy: Ethics, justice and commerce (Proceedings of the First Joint Meeting of ESOT and EDTA/ERA)* (Δεκέμβριος), Βερολίνο: Springer-Verlag, 1990.
- Richards, Janet Radcliffe κ.ά., «The case for allowing kidney sales», *Lancet* (1998), 51: 1950-1952.
- Rothman, David κ.ά., «The Bellagio Task Force report on transplantation, bodily integrity, and the international traffic in organs», *Transplantation Proceedings* (1997), 29: 2739-2745.
- Rothman, Sheila, «Monitoring kidney donations from living donors: A pilot study in the New York metropolitan region», ανακοίνωση στο World Bioethics Meetings, Τόκιο 1998.
- Saalahudeen, A.K. κ.ά., «High mortality among recipients of bought living-unrelated kidneys», *Lancet* (1990), 336(8717): 725-728.
- Scheper-Hughes, Nancy, *Death Without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*, Μπέρκλεϊ: University of California Press, 1992.
- , «Embodied knowledge: Thinking with the body in medical anthropology», στο Rob

- Borofsky (επιμ.), *Assessing Cultural Anthropology*, Νέα Υόρκη: McGraw-Hill, 1994: 229-242.
- , «Theft of life: Globalization of organ-stealing rumors», *Anthropology Today* (1996), 12(3): 3-11.
- και Margaret Lock, «The mindful body: A prolegomenon to future work in medical anthropology», *Medical Anthropology Quarterly* (1987), 1: 1-60.
- Schwindt, Richard και Aidan Vining, «Proposal for a future delivery market for transplant organs», *Journal of Health, Politics, Policy and Law* (1986), 11: 483-500.
- Scott, James, *Weapons of the Weak*, Νιου Χέιβεν: Yale University Press, 1985.
- Shiva, Vandana, *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge*, Βοστώνη: South End Press, 1997.
- Soros, George, «Toward a global open society», *Atlantic Monthly* (1998α): 20-32.
- , *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered*, Νέα Υόρκη: Public Affairs, 1998β.
- Suarez-Orozco, Marcelo, «The treatment of children in the dirty war: Ideology, state terrorism, and the abuse of children in Argentina», στο Nancy Scheper-Hughes (επιμ.), *Child survival*, Ντόρτρεχτ: D. Reidel, 1987.
- USIA, «The child organ trafficking rumor: A modern urban legend». Αναφορά που υπεβλήθη στον Ειδικό Απεσταλμένο του ΟΗΕ για τις Πωλήσεις Παιδιών, 1994.
- White, Luise, «Traffic in heads». Ανακοίνωση που παρουσιάστηκε στη διεθνή διάσκεψη με θέμα «Πουλώντας ζωή: Το εμπόριο των ανθρώπινων οργάνων», Μπέρκλεϊ, Καλιφόρνια (26-28.4.1996).

Μετάφραση: Κώστας Αθανασίου

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ζωή μέσα από το θάνατο 19χρονου

ΛΑΜΙΑ

Την ώρα που το ζήτημα των μεταμοσχεύσεων έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις, οι γονείς ενός 19χρονου από τη Λαμία που νοσηλευόταν σε νοσοκομείο της Λάρισας ύστερα από τροχαίο, αποφάσισαν με μια κίνηση ανθρωπιάς να χαρίσουν το δώρο της ζωής σε άλλους συνανθρώπους τους. Χθες, ύστερα από τριήμερη νοσηλεία, το παλικάρι κατέληξε λόγω εγκεφαλικού θανάτου και οι γονείς του, παρά τον βαθύ πόνο τους, ανακοίνωσαν στους γιατρούς την πρόθεσή τους να δωρίσουν τα όργανα του παιδιού τους για να σωθούν άλλες ζωές.

Ελευθεροτυπία, 6.8.03

30.000 ευρώ η τιμή για κάθε νεφρό
και «υπάρχουν όσοι θες»

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

**Άνδρας Ιρακινός υπήκοος επιθυμεί
να δωρίζει άνα από τα νεφρά του
σε νεφροπαθής ασθενής
για μεταμόσχευση
Παρακαλώ επικοινωνήστε με το
Τηλ. 69.....**

Αγγελία

Ελευθεροτυπία, 4.8.03

Συζητήσεις για αποζημίωση δοτών σε Βρετανία και Ισραήλ

Αίσθηση έχει προκαλέσει πέρυσι την άνοιξη το αίτημα Βρετανών γιατρών για τη νομιμοποίηση του εμπορίου οργάνων με το σκεπτικό ότι δεκάδες ασθενείς από όλο τον κόσμο ταξιδεύουν σε χώρες, κυρίως του Τρίτου Κόσμου, όπου αγοράζουν νεφρά προς μεταμόσχευση στη μαύρη αγορά.

Ειδικότερα, χειρουργοί ειδικευμένοι στις μεταμοσχεύσεις νεφρού είχαν προτείνει την πληρωμή των ζωντανών δοτών, ενώ εισηγήθηκαν μάλιστα τον έλεγχο των πληρωμών με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφεύγονται φαινόμενα εκμετάλλευσης. Η πρόταση των επιστημόνων ανέφερε ότι η απαγόρευση του εμπορίου οργάνων από ιδιώτες θα πρέπει να παραμείνει, αλλά οι κυβερνήσεις των κρατών όμως θα μπορούσαν να προσφέρουν χρηματικό αντάλλαγμα στους ανθρώπους που αποφασίζουν να δωρίσουν τον

ένα νεφρό τους. Τα όργανα θα καταχωρίζονται σε ειδική «τράπεζα» και οι μεταμοσχεύσεις θα πραγματοποιούνται στους πιο κατάλληλους λήπτες. Με τον τρόπο αυτό θα διατηρείται και η ασφάλεια του δότη. Αποζημίωση όμως των ανθρώπων που δωρίζουν έναν νεφρό για μεταμόσχευση συζητήθηκε στις αρχές του χρόνου στο Ισραήλ, προκειμένου να προβλέπεται από νομοσχέδιο που ετοιμάζε το Υπουργείο Υγείας. Τότε, η νομική σύμβουλος του ισραηλινού Υπουργείου Υγείας Mira Huebner είχε δηλώσει ότι «προτιμούμε να δωρίζονται όργανα από οικογένειες νεκρών ανθρώπων αντί να προέρχονται από ζώντες δότες οι οποίοι και θα αποζημιώνονται. Ωστόσο μόνο 214.000 από τα έξι εκατομμύρια των Ισραηλινών είναι δωρητές οργάνων και σχεδόν 600 ασθενείς περιμένουν για ένα μόσχευμα».

Ελευθεροτυπία, 5.8.03